

РИЗИКИ ТА КЛЮЧОВІ НАПРЯМИ ПОСТКРИЗОВОГО ВІДНОВЛЕННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Анотація

Проаналізовано ключові ризики, що загрожують стійкості банківської системи України та зберігатимуть свою актуальність у наступному 2017 році. Досліджено інституційне та інструментальне забезпечення політики протидії держави розгортанню цих ризиків. Запропоновано необхідні заходи для забезпечення посткризового відновлення банківської системи як елементу забезпечення макроекономічної стабільності в Україні.

РИЗИКИ ТА КЛЮЧОВІ НАПРЯМИ ПОСТКРИЗОВОГО ВІДНОВЛЕННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Банківська система України на сьогодні перебуває у процесі посткризового відновлення. Основними ознаками поточного стану банківської системи є наступні.

Третій рік поспіль *банківська система фіксує збитки*. Протягом 2009-2011 рр. банківська система України була збитковою внаслідок важкого й довготривалого подолання наслідків світової фінансової кризи. Після відновлення прибуткової діяльності протягом 2012-2013 рр., у 2014 р. банківська система знову відчула на собі радикальне погіршення макроекономічної ситуації, внаслідок чого збитки банківської системи в цілому за 2014 р. сягнули 53 млрд грн, за 2015 р. – 67 млрд грн. Основною причиною збиткової діяльності банків є погіршення якості їх кредитного портфеля через незадовільний фінансовий стан значної кількості позичальників та погіршення їх платіжної дисципліни внаслідок комплексу негативних чинників (погіршення кон'юнктури зовнішніх ринків, повільні темпи відновлення промислового виробництва після дворічного падіння, погіршення стану ринку праці, зниження платоспроможного попиту населення тощо).

Капіталізація банківської системи поступово відновлюється, проте *темпи відновлення капіталізації банків є недостатніми*, адже не покривають зменшення власного та регулятивного капіталу банківської системи, що відбулось у 2014-2015 рр. (загалом за два минулі роки власний капітал банківської системи України зменшився на 89 млрд грн, або на 46 %, зі 193 млрд грн до 104 млрд грн; регулятивний капітал скоротився на 74 млрд грн, або на 36 %, з 205 млрд грн до 131 млрд грн). Недостатні темпи відновлення капіталізації банківської системи України призводять до погіршення фінансової стійкості як окремих банків, так і банківської системи в цілому.

Скорочується кількість працюючих банків. З початку 2014 р. до сьогодні банківська система втратила 82 установи¹. З одного боку, очищення банківської системи України від проблемних, непрозорих, недостатньо капіталізованих банків є об'єктивною необхідністю і передумовою економічного відновлення, проте в Україні цей процес відбувається у несприятливих умовах, що характеризуються незавершеним збройним протистоянням та макроекономічними негараздами. З іншого боку, скорочення частини працюючих банків є наслідком загальноекономічної дестабілізації, що певною мірою її посилює, адже втрати клієнтів збанкрутілих банків (111 млрд грн станом на середину 2016 р.²) погіршують їх фінансовий стан та ділові очікування. Відбувається також зменшення кількості працюючих відділень банків. Процес закриття відділень в поточному році призупинився: за 9 місяців 2016 р. в Україні було закрито усього 104 відділення, проте з початку 2014 р. кількість працюючих відділень зменшилась на 4,3 тис. одиниць³. При цьому відділення скорочуються не лише у банках, що виводяться з ринку, але й у банках, що здійснюють оптимізацію власної мережі внаслідок зниження попиту на послуги банків з боку їх клієнтів.

Відбувається процес поступової втрати банками з капіталом українського походження домінуючої позиції у банківській системі, натомість зростає питома вага банківських установ з іноземним капіталом, зокрема, російським капіталом державного походження. Частка присутності

¹ Статистика. Показники банківської системи. Основні показники діяльності банків України / Офіційний сайт НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

² Українці потеряли в неплатежеспособных банках 111 миллиардов – Гонtareва – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.net/finance/1385488-ukraintsiyi-poteryali-v-neplatejesposobnyih-bankah-111-milliardov-gontareva.html>

³ Статистика. Показники банківської системи. Кількість структурних підрозділів банків / Офіційний сайт НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

іноземного капіталу в українській банківській системі зростає з 34,0 % станом на 01.01.2014 р. до 56,0 % на 01.10.2016р.⁴.

Скорочується кредитний портфель банків, що є основою їх прибуткової діяльності (питома вага процентних доходів від надання кредитів в цілому по банківській системі становила 77 % за 2013 р., 72 % за 2014 р., 68 % за 2015 р.). Кредитний портфель банків, наданий юридичним особам у національній валюті, за 2014 р. скоротився на 41 млрд грн до 413 млрд грн, за 2015 р. – на 74 млрд грн до 339 млрд грн, в іноземній валюті – на 6,5 млрд дол. США до 23,2 млрд дол. США за 2014 р. та на 4,5 млрд дол. США до 18,7 млрд дол. США за 2015 р. У 2016 р. кредитний портфель банків значно меншими темпами, ніж у минулі 2 роки, проте продовжує скорочуватись.

Серед причин, що стримують активізацію банківського кредитування (у першу чергу – корпоративного) – наявність інших прибуткових та відносно безпечних інструментів для розміщення вільних коштів, зокрема державних цінних паперів та короткострокових сертифікатів НБУ; зниження ділової активності у корпоративному секторі економіки, зменшення платоспроможного попиту та купівельної спроможності населення.

На тлі поступового зменшення обсягу кредитного портфеля банків погіршується його якість, отже зростає питома вага проблемних кредитів у їх загальному обсязі за рахунок погіршення фінансового стану та платіжної дисципліни позичальників. Станом на 01.01.2014 р. частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів загалом по банківській системі дорівнювала 7,7 %, проте станом на 01.10.2016 р. зростає до 25,3 %⁵.

Динаміка залучених банками коштів фізичних осіб, що є базою для активізації кредитної діяльності банків, протягом 2014-2015 рр. була негативною: обсяг коштів фізичних осіб у банках за 2014 р. скоротився на

⁴ Статистика. Показники банківської системи. Основні показники діяльності банків України / Офіційний сайт НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

⁵ Там само

126 млрд грн, або на 29 %, у т.ч. у національній валюті – на 53 млрд грн (на 21 %), в іноземній валюті – на 9 млрд. дол. США (на 40 %). Протягом 2015 р. поступове вилучення депозитів фізичних осіб з банківської системи продовжувалось, хоча цей процес і значно уповільнився: гривневі вклади фізичних осіб скоротились на 2 млрд грн, або на 1 %; валютні вклади зменшилися на 5 млрд. дол. США, або на 36 %. Лише у поточному році динаміка вкладів населення в українських банках стала позитивною (зростання коштів фізичних осіб у гривні за 9 міс. поточного року склало близько 5 млрд грн, у валюті практично без змін), *проте темпи відновлення банківських депозитів не відповідають потребам банків у ресурсах для помітної активізації кредитування.*

Зростає рівень доларизації кредитів і депозитів банків як результат переоцінки балансів на тлі зниження курсу національної грошової одиниці. Якщо станом на 01.01.2014 р. загальна сума кредитного портфеля банківської системи в іноземній валюті складала близько 38 млрд дол. США, а рівень доларизації кредитів разом по банківській системі дорівнював 34 %, то станом на 01.10.2016 р. кредитний портфель в іноземній валюті скоротився до 20 млрд дол. США, проте рівень доларизації кредитів разом по банківській системі за рахунок зміни валютного курсу зріс до 54 %. Відповідно загальний обсяг депозитів в іноземній валюті, залучених у банківську систему станом на 01.01.2014 р. складав близько 30 млрд дол. США, станом на 01.10.2016 р. він скоротився до 13,5 млрд дол. США, проте рівень доларизації депозитів разом по банківській системі за рахунок зміни валютного курсу зріс до 47 %.

Розглянуті тенденції свідчать про наявність низки ризиків, що загрожують стабільності функціонування банківської системи у поточному році та у наступному, 2017 році, зокрема:

Ризик збереження збитковості банківської системи України у разі продовження дії комплексу негативних чинників, зокрема: подальшого скорочення процентних доходів, результату від торговельних операцій та

інших операційних доходів банківської системи, зростання витрат банків на формування страхових резервів під кредитні операції та комісійних витрат.

В останні роки більшість банків мали додатне значення показника прибутку завдяки адаптації до кризових умов, що проявилась у зниженні процентних ставок по депозитах і, відповідно, процентних витрат, скороченні мережі відділень та персоналу, що призвело до суттєвого зменшення загальних адміністративних витрат, у зростанні комісійних доходів на заміну втрачених процентних доходів. Проте динаміка фінансового результату банківської системи в цілому у поточному році була негативною: -8,0 млрд грн станом на 01.04.2016 р., -9,2 млрд грн станом на 01.07.2016р., -11,6 млрд грн станом на 01.10.2016 р.⁶ через наявність збиткових банків.

Серед найбільш збиткових по результатах 9 міс. 2016 р. банків присутні 4 банки з російським капіталом державного походження: «ВТБ Банк», «Промінвестбанк», «Сбербанк», «БМ Банк». При цьому збитковість цих банків є «хронічною», а її сукупний для 4 установ розмір (13,1 млрд грн) суттєво перевищує збиток всієї банківської системи України.

Загроза банкрутства збиткових банків може спровокувати значні додаткові витрати українського Фонду гарантування вкладів фізичних осіб для відшкодування депозитів населення.

Збитковість банківської системи негативно впливає на фінансову безпеку держави. Серед індикаторів, які ілюструють цей зв'язок, є показник «Рентабельність активів», оптимальне значення якого має становити від 1 до 1,5 %. Натомість за умови збитків банківської системи значення даного показника буде від'ємним. При цьому критичним рівнем збитковості вважається значення -1 %⁷. Аналіз звітних даних по банківській системі

⁶ Статистика. Показники банківської системи. Доходи та витрати банків України / Офіційний сайт НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

⁷ Наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm

України на основі відкритої статистичної звітності НБУ⁸ дає змогу розрахувати значення даного показника станом на 01.10.2016 р. Виходячи з розміру поточного збитку та середньої за 9 міс. суми активів, показник рентабельності активів станом на 01.10.2016 р. дорівнював -1,01 %. Таким чином, значення цього показника, на сьогодні, є критичним.

Збитковість банківської системи України в наступному році може формуватись під впливом низки негативних чинників, серед яких: збереження низького рівня довіри до банківської системи з боку юридичних і фізичних осіб, що стримує зростання портфеля депозитів та обмежує ресурси для активізації банківського кредитування та призводить до подальшого скорочення процентних доходів банків з урахуванням необхідності формування страхових резервів під проблемні кредити.

Ризик падіння капіталізації банківської системи України внаслідок збиткової діяльності окремих банків та недостатніх темпів їх рекапіталізації.

Внаслідок низки заходів НБУ, спрямованих на відновлення капіталізації банківської системи, що були здійснені у поточному році, станом на 01.10.2016 р. величина власного капіталу для працюючих банків зросла до рівня 151 млрд грн, регулятивного капіталу – до 141 млрд грн⁹.

Проте у банківській системі залишаються банки, що станом на 01.10.2016 р. мають недостатній рівень власного капіталу, зокрема: АТ «Регіон-Банк» – 99 млн грн, АКБ «Новий» – 89 млн грн, ПАТ «Апекс-Банк» – 85 млн. грн., ПАТ «Банк Фамільний» – 81 млн грн, АТ «Український банк реконструкції та розвитку» – 61 млн грн. Серед працюючих станом на 01.10.2016 р. 100 українських банків три установи мають від'ємний власний капітал (отже, їх балансові активи менші

⁸ Статистика. Показники банківської системи. Основні показники діяльності банків України / Офіційний сайт НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

⁹ Статистика. Показники банківської системи. Основні показники діяльності банків України / Офіційний сайт НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

зобов'язань): ПАТ Банк «Траст» – (-69 млн грн), ПАТ «ПтБ» – (-163 млн грн), АТ «Артем-Банк» – (-179 млн грн).

Наявність у банківській системі України працюючих банків з низьким рівнем власного капіталу, а особливо банків з від'ємним капіталом, формує ризик як для клієнтів і вкладників цих банків, так і для держави в цілому, адже у разі виведення з ринку недостатньо капіталізованих банків витрати по відшкодуванню коштів населення на їх рахунках будуть покладені на Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

Ризик втрати контролю над банківською системою з боку держави в особі НБУ. Присутність на банківському ринку значної частки банків з іноземним капіталом може нести в собі різноманітні ризики та загрози банківській системі країни. Ці ризики пов'язані з потенційним занепадом вітчизняних банків в умовах загострення конкуренції з іноземцями, що мають значно більше можливостей користуватись дешевими ресурсами материнських банків, курсових коливань іноземних валют як у світі, так і в Україні, потенційного впливу нерезидентів на прийняття важливих економічних рішень (зокрема, вибору об'єктів кредитування в Україні).

Довідково. Міжнародний досвід не дає однозначної відповіді на питання про граничні межі присутності банківського капіталу іноземного походження у банківській системі держави. Кожна країна вирішує це питання для себе самостійно, виходячи з власних аргументів. Існують країни з мінімальною присутністю нерезидентів на банківському ринку на рівні до 10 % (КНР, Японія, Індія, Швейцарія, Канада, Франція, Італія), більш відкритими з точки зору присутності іноземного банківського капіталу (до 20 %) є ФРН, США, Велика Британія. Значно більш відкритими для іноземних інвестицій у банківську систему є країни Центральної та східної Європи, де рівень присутності нерезидентів на банківському ринку досягає рівня 60-95 % (Польща, Чехія, Болгарія, Словаччина, Румунія, Естонія, Литва)¹⁰.

В Україні серед індикаторів економічної безпеки, визначених «Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» та затверджених Міністерством економічного розвитку та торгівлі України, присутній індикатор «Частка іноземного капіталу у статутному

¹⁰ Катасонов В. О позициях иностранного капитала в банковских системах стран мира. 10.01.2016 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://m.fondsk.ru/news/2016/01/10/o-poziciah-inostrannogo-kapitala-v-bankovskih-sistemah-stran-mira-37885.html>

капіталі банків», оптимальне значення якого має становити 20-25 %. Натомість значення в інтервалі від 26-30 % вважається задовільним, 31-35 % – незадовільним, 36-40 % – небезпечним, 41-60 % – критичним, що призводить до втрати контролю над банківською системою з боку держави.

У табл. 1 показано зміну показника частки іноземного капіталу у статутному капіталі банків України в останні роки.

Таблиця 1

Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків України, %

	01.01. 2008	01.01. 2009	01.01. 2010	01.01. 2011	01.01. 2012	01.01. 2013	01.01. 2014	01.01. 2015	01.01. 2016	01.10. 2016
Значення показника, %	35,0	36,7	35,8	40,6	41,9	39,5	34,0	32,5	43,3	56,0

Джерело: Дані НБУ: Статистика. Показники банківської системи. Основні показники діяльності банків України / Офіційний сайт НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

Дані, наведені в табл. 1, свідчать, що найбільше зростання присутності банківського капіталу іноземного походження у банківській системі України відбулось у 2015-2016 рр. Лише протягом 9 міс. 2016 р. банки іноземних банківських груп збільшили інвестиції у статутний капітал своїх «дочок» на 56,6 млрд грн, у т.ч.: ПАТ «Промінвестбанк» – на 20,0 млрд грн, ПАТ «ВТБ банк» – на 8,9 млрд грн, ПАТ «Укрсоцбанк» – на 8,8 млрд грн, ПАТ «Сбербанк» – на 4,3 млрд грн, АТ «Укрсиббанк» – на 3,3 млрд грн, АТ «Райффайзен банк Аваль» – на 3,2 млрд грн. Натомість зростання статутних фондів банків з капіталом українського походження (з урахуванням виведених з ринку банків) склало усього 1,3 млрд грн. Отже, процес рекапіталізації української банківської системи у 2016 р. відбувався переважно за рахунок банків з іноземним капіталом, що мають значно більші можливості підтримки дочірніх установ порівняно з українськими акціонерами.

Станом на 01.10.2016 р. частка присутності іноземного капіталу в українській банківській системі становила 56,0 % Такий рівень даного показника, є небезпечним з точки зору фінансової безпеки держави, через те, що він наближається до критичного значення у 60 %, визначеного у

«Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», що потребує уваги з боку держави з метою поступового збільшення частки вітчизняного капіталу у статутному капіталі українських банків.

Ризик скорочення кредитного портфеля банків та їх процентних доходів. Питома вага процентних доходів по банківській системі в цілому становила за 9 міс. 2016 р. 73 %¹¹. Не зважаючи на зростання питомої ваги процентних доходів у структурі доходів банківської системи, *абсолютна сума процентних доходів* українських банків внаслідок скорочення кредитного портфеля банків та погіршення його обслуговування (несвоєчасної сплати нарахованих відсотків) позичальниками має тенденцію зниження: 113,4 млрд грн за 9 міс. 2014 р., 110,6 млрд грн за 9 міс. 2015 р., 102,4 млрд грн за 9 міс. 2016 р.¹². Таке скорочення кредитного портфеля банків підриває основу прибуткової діяльності як окремих банків, так і банківської системи в цілому.

За 9 міс. 2016 р. корпоративний кредитний портфель банків у національній валюті зріс на 30 млрд грн з 339 до 369 млрд грн, натомість у валюті скоротився на 1,6 млрд дол. США з 18,7 до 17,1 млрд дол. США. Отже, в поточному році у банківській системі відбувається процес погашення валютних кредитів юридичних осіб на тлі зростання кредитування в національній валюті. Проте, загалом, з урахуванням перерахунку повернутих валютних кредитів у гривневому еквіваленті, кредитний портфель банків, наданий нефінансовим корпораціям, у 2016 р. продовжує зменшуватись.

В разі продовження або загострення силового протистояння на сході країни у наступному році, збережеться макроекономічна невизначеність, що пригнічує ділову активність підприємств, негативно впливає на рівень зайнятості та обмежує купівельну спроможність населення, ризик

¹¹ Статистика. Показники банківської системи. Доходи та витрати банків України / Офіційний сайт НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

¹² Там само.

подальшого скорочення кредитного портфеля банків та їх процентних доходів зберігатиметься і надалі.

Ризик погіршення якості кредитного портфеля банків, що обумовлює зростання витрат банків на формування страхових резервів.

Оцінку цього ризику здійснимо за індикатором економічної безпеки «Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України», визначеним у «Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України»¹³. Оптимальне значення цього індикатора має становити 2 %, значення на рівні 3 % вважається задовільним, 4 % – незадовільним, 5 % – небезпечним, 7 % – критичним.

За останні роки в Україні на тлі погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури, ділової активності та платіжної дисципліни позичальників значення цього показника зростало. Якщо станом на 01.01.2014 р. цей показник загалом по банківській системі дорівнював 7,7 %, то на 01.01.2016 р. він зріс до рівня 22,8 %, а станом на 01.10.2016 р. сягнув межі 25,3 %¹⁴. Таким чином, поточне значення даного показника є критичним з точки зору фінансової безпеки держави.

В умовах погіршення якості кредитного портфеля банків за 2014 р. банківська система України здійснила витрати на формування страхових резервів у сумі 103 млрд грн, що вчетверо більше, ніж за 2013 р. (25 млрд грн). За 2015 р. відповідні витрати разом по системі склали 115 млрд грн. Внаслідок очищення банківської системи від проблемних банків (разом з їх проблемними кредитними портфелями) відповідні витрати

¹³ Наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm

¹⁴ Статистика. Показники банківської системи. Основні показники діяльності банків України / Офіційний сайт НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

протягом 2016 р. суттєво скоротились та за 9 місяців поточного року склали 38 млрд грн¹⁵.

Ризик погіршення якості кредитного портфеля банків стосується кожного конкретного банку окремо, проте у випадку системного порушення позичальниками своїх зобов'язань перед банками може стати причиною збитковості всієї банківської системи. Негативними чинниками погіршення якості кредитного портфеля українських банків у наступному році можуть бути: неврегульованість збройного конфлікту на сході країни, що унеможливує обслуговування та повернення наданих кредитів позичальниками, які знаходяться на неконтрольованій Урядом території, збереження низького рівня ділової активності та негативних ринкових очікувань суб'єктів господарської діяльності, повільні темпи відновлення рівня зайнятості населення, що обмежуватимуть попит на кредит та погіршуватимуть платоспроможність і платіжну дисципліну позичальників, негативна цінова динаміка на традиційні експортні позиції вітчизняних підприємств (згідно оцінки НБУ, що базуються на прогнозах МВФ¹⁶, середні за рік ціни на пшеницю у 2017 р. на тлі рекордного виробництва зернових у світі впадуть до рівня 130 дол. США за тонну, ціни на залізну руду, сталь та олійні культури також залишатимуться на низькому рівні на тлі значних обсягів їх світового виробництва та пропозиції), посилення штучних торговельних і транзитних обмежень з боку РФ, які спровокують погіршення стану платіжного балансу України, обмежать валютні надходження підприємств-експортерів та можуть погіршити стан їх розрахунків з банками за отриманими кредитами.

Ризик різкого відпливу залучених банками вкладів населення, внаслідок погіршення ситуації на валютному ринку, скорочення доходів та зростання споживчих витрат населення через зростання інфляції

¹⁵ Статистика. Показники банківської системи. Доходи та витрати банків України / Офіційний сайт НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

¹⁶ Інфляційний звіт за жовтень 2016 р., с.47 / Офіційний сайт НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=38926387>

більше прогнозованого НБУ на 2017 рік рівня у 8 %, обумовлене підвищенням адміністративно-регульованих цін, що у сукупності може загрожувати ліквідності банківської системи.

Після дворічного відпливу залучених банками коштів фізичних осіб у 2016 р. негативні тенденції на депозитному ринку були, нарешті, зупинені: за 9 міс. поточного року обсяг коштів населення у гривні зріс на 5 млрд грн¹⁷, у валюті практично не змінився. Таким чином, скорочення банківських вкладів фізичних осіб нарешті зупинилось, проте причини, що його провокували (зниження ділової активності, зростання рівня безробіття, скорочення реальних доходів населення¹⁸ внаслідок зростання тарифів на житлово-комунальні послуги, недостатній рівень довіри до банківської системи, викликаний банкрутством значної кількості банків тощо), не усунуті, що залишає одним із ризиків стабільності банківської системи у наступному році – поновлення відпливу банківських вкладів.

Ризик дестабілізації банківської системи у випадку значних девальваційних коливань національної валюти в умовах надмірного рівня доларизації кредитів і депозитів банків. За індикатором економічної безпеки «Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті»¹⁹, оптимальне значення якого має становити 90-110 %, значення на рівні 130 % вважається задовільним, 140 % – незадовільним, 160 % – небезпечним, 180 % – критичним, значення даного показника станом на 01.10.2016 р, складає 146 %, отже характеризує співвідношення валютних кредитів і депозитів у банківській системі України як незадовільне.

Питома вага валютних кредитів у кредитному портфелі банків характеризує залежність банків від курсових коливань і суттєво впливає на їх

¹⁷ Статистика. Грошово-кредитна та фінансова статистика. Грошово-кредитна статистика / Офіційний сайт НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1

¹⁸ Згідно даних банку «Credit Suisse», за рік з середини 2015 р. по середину 2016 р. статки українців впали на 19 %. Джерело: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/business/2016/11/161122_credit_swisse_wealth_or

¹⁹ Наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm

ліквідність та фінансову стійкість. Натомість питома вага валютних депозитів у структурі банківських зобов'язань та валютних вкладів у структурі залучених коштів населення характеризує здатність банків безперерійно виконувати свої зобов'язання в умовах курсових коливань.

Серед індикаторів економічної безпеки, визначених «Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» та затверджених Міністерством економічного розвитку та торгівлі України, присутній індикатор 9.5.4. «Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів», оптимальне значення якого має становити на рівні 20 %, 30 % – вважається задовільним, 37 % – незадовільним, 45 % – небезпечним, 50 % – критичним.

Станом на 01.01.2014 р. питома вага валютних кредитів українських банків становила 34 %. Внаслідок знецінення гривні у 2014-2015 рр. питома вага валютних кредитів по банківській системі в цілому станом на 01.10.2016 р. зросла до рівня 54 %, що свідчить про перевищення фактичним значенням цього індикатора критичного для стабільності банківської системи України рівня.

Більшість українських банків станом на 01.10.2016 р. мають помірні значення питомої ваги валютного кредитного портфеля, валютних зобов'язань та валютних вкладів населення. Натомість найбільшу питому вагу кредитів та зобов'язань в іноземній валюті, мають, в основному, банки з іноземним капіталом, зокрема, «ІНГ Банк Україна» (питома вага валютних кредитів – 83 %, питома вага валютних вкладів населення – 95 %), «Піреус банк» (питома вага валютних кредитів – 81 %), «Універсал банк» (питома вага валютних кредитів – 82 %), банки з російським капіталом державного походження: «Сбербанк» (питома вага валютних кредитів – 91 %, питома вага валютних зобов'язань – 65 %), «ВТБ банк» (питома вага валютних кредитів – 75 %), «Промінвестбанк» (питома вага валютних кредитів – 85 %) та державний

«Укресімбанк» (питома вага валютних кредитів – 77 %, питома вага валютних зобов'язань – 72 %).

У випадку значних курсових коливань така небезпечна структура кредитного портфелю може суттєво вплинути на фінансову стійкість даних установ, а через них – на стабільність банківської системи України в цілому.

Виходячи з переліку ризиків для банківської системи України, актуальних у поточному році та на 2017 р. ключовими напрямками активізації її посткризового відновлення мають бути наступні.

1. Відновлення прибуткової діяльності та рекапіталізація банківської системи за рахунок здійснення наступних кроків.

На рівні Національного банку України:

- виведення з ринку хронічно (більше 2 років поспіль) збиткових банків, що має забезпечити прибутковість банківської системи в цілому та має стати одним із кроків на шляху повернення довіри до банківської системи;

- приведення у відповідність нормативів капіталу банківської системи до вимог Базеля III, досягнення у середньостроковій перспективі достатності капіталу банківської системи на рівні, вищому за 10 %, що відповідає концептуальним засадам Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року.

На рівні Верховної Ради України:

- внесення змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність» у частині встановлення додаткової майнової відповідальності власників істотної участі банку належним їм майном у разі віднесення банку до категорії неплатоспроможних, що унеможливить поширену в Україні практику ухилення від майнової відповідальності фактичних власників проблемних банків;

- законодавче закріплення норм, що унеможливають зміну ключових правил діяльності банківської системи (методики формування та розрахунку регулятивного капіталу, критеріїв віднесення банку до категорії

неплатоспроможних тощо) частіше, ніж раз на 6–12 місяців, з метою підвищення довіри до НБУ та банківської системи загалом;

- посилення захисту майнових прав кредиторів при ліквідації банків шляхом проведення обов'язкових загальних зборів кредиторів, крім пов'язаних з банком осіб і структур, створення комітету кредиторів з наданням йому права контролю за діяльністю ліквідатора банку, включення до першочергового переліку вимог кредиторів фізичних осіб-підприємців на рівні з іншими вкладниками.

2. Забезпечення монетарного суверенітету банківської системи України шляхом поступового зниження частки банків з капіталом іноземного походження у статутному капіталі банків до безпечного рівня нижче 40% (відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України Міністерства економічного розвитку і торгівлі України) за рахунок здійснення наступних кроків.

На рівні Національного банку України:

- введення додаткового нормативу максимального сукупного розміру власного капіталу банків з іноземним капіталом державного походження, який має розраховуватись щомісячно по кожній країні інвестування окремо та не повинен перевищувати 10 % сукупного власного капіталу банківської системи України;

На рівні Кабінету Міністрів України:

- часткова комерціалізація державних банків шляхом продажу не більше ніж 20 % їх статутного капіталу зовнішнім інвесторам, що може забезпечити додаткові надходження до бюджету. Залучення до керівних органів державних банків топ-менеджерів, делегованих зовнішніми інвесторами, пропорційно їх участі в капіталі, має підвищити якість управління та забезпечити оптимізацію структури активів і пасивів.

3. Відновлення депозитного ринку та активізація кредитної діяльності банків за рахунок здійснення наступних кроків.

На рівні Кабінету Міністрів України:

- обмеження практики випуску державних цінних паперів (як боргових облігацій уряду, так і сертифікатів НБУ) та істотне зниження їх доходності як умова активізації кредитування банками корпоративних позичальників на тлі активних дій НБУ та уряду щодо стимулювання економічного розвитку базових галузей економіки;

- сприяння залученню в банківську систему додаткових пасивів, бажано довгострокових, особливо – у гривні. Найбільше потенційне джерело залучення пасивів – кошти населення поза банками, їх потенціал – у рази більший, ніж очікувані позики від міжнародних фінансових організацій. Для цього доцільно поступово підвищити гарантовану державою суму відшкодування вкладів фізичних осіб (спочатку до 500 тис. грн., з часом – до європейського рівня у 100 тис. євро). З метою мінімізації майбутніх ризиків для державного бюджету новий розмір максимального відшкодування повинен діяти лише для нових строкових депозитів у банках, що залишаться на ринку після остаточного завершення санації банківської системи.

На рівні Національного банку України:

- відмова від практики продажу банкам депозитних сертифікатів «овернайт» як інструменту, що відволікає вільні ресурси банківської системи від кредитування підприємств реального сектору економіки; впровадження замість них цінних паперів зі значно більш тривалим (від 6 або 12 місяців) терміном погашення;

- створення механізму структурного рефінансування, запровадження нових інструментів стимулювання банківського кредитування підприємств реального сектору економіки (зокрема, підприємств середнього та малого бізнесу, експортоорієнтованих, імпортозамінюючих і високотехнологічних). Одним із можливих варіантів активізації кредитування реального сектору може бути створення механізму

рефінансування надійних системних банків з метою подальшого спрямування цих коштів підприємствам реального сектору економіки. Для цього необхідним є розроблення на рівні НБУ переліку індикаторів ефективності та механізму контролю реалізації структурного рефінансування, а ключовим принципом його реалізації має стати залежність обсягів і вартості кредитів, наданих НБУ банкам, від обсягів та якості кредитів, що надаються банками підприємствам реального сектору економіки.

4. Забезпечення збалансованої валютної структури банківських кредитів і депозитів за рахунок здійснення наступних кроків.

На рівні Національного банку України:

- *введення нового нормативу «Норматив максимального розміру валютних кредитів у структурі кредитного портфеля банків», який має розраховуватись щомісячно по кожному банку окремо та не повинен перевищувати 50% основної суми (без нарахованих відсотків) всіх наданих банком кредитів станом на звітну дату, що відповідає Методичним рекомендаціям щодо розрахунку рівня економічної безпеки України Міністерства економічного розвитку і торгівлі України;*

- *введення нового нормативу «Норматив максимального розміру валютних зобов'язань у структурі залучених коштів», який має розраховуватись щомісячно по кожному банку окремо та не повинен перевищувати 50% основної суми (без нарахованих відсотків) всіх залучених банком коштів станом на звітну дату;*

- *забезпечення у середньостроковій перспективі рівня доларизації кредитного портфеля банків та депозитного портфеля банківської системи на рівні, нижчому за 40 %, що відповідає концептуальним засадам Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року.*

5. Забезпечення стабільності національної грошової одиниці як умова посткризового відновлення банківської системи України. Для цього треба здійснити наступні кроки.

На рівні Верховної Ради України:

- розроблення Закону «Про валютне регулювання в Україні» на заміну прийнятого ще в лютому 1993 р. Декрету «Про систему валютного регулювання та валютного контролю», в якому слід узагальнити чинну нормативно-правову базу з валютного регулювання, зокрема норми обов'язкового продажу валютної виручки, порядок оподаткування операцій з купівлі-продажу готівкової та безготівкової валюти, граничні терміни здійснення платежів за експортно-імпортні операції, механізм контролю з боку банків та НБУ достовірності експортно-імпортних контрактів тощо. Це дасть змогу учасникам ринку (імпортерам, експортерам, зовнішнім інвесторам, фізичним особам) формувати валютну стратегію в межах чітких довгострокових правил.

На рівні Кабінету Міністрів України та НБУ:

- стимулювання своєчасного повернення в Україну валютних коштів підприємств-експортерів, у першу чергу – через механізм автоматичного відшкодування ПДВ (компетенція КМУ) та шляхом поетапного зниження норм обов'язкового продажу їх виручки: на першому етапі – з 65 % до 50 %, на другому – з 50 % до 25 %, на третьому – з 25 % до 0 % (компетенція НБУ);

На рівні Національного банку України:

- поступове (на тлі стабілізації ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках) зниження рівня облікової ставки, забезпечення додатного рівня процентних ставок НБУ відносно прогнозованої базової інфляції, що сприятиме зниженню девальваційних та інфляційних очікувань, які значною мірою провокують інфляційні процеси; завершення переходу до режиму інфляційного таргетування й досягнення планових показників інфляції на рівні 12 % у 2016 р., 8 % – у 2017 р., 6 % – у 2018 р. та 5 % – у 2019 р.;

- *активізація використання норми обов'язкового резервування залучених банками коштів як безкоштовної альтернативи операціям НБУ на відкритому ринку.* На сьогодні кошти на поточних рахунках резервуються за ставкою 6,5 %, на депозитних – 3 %. Очевидно, що замість залучення надлишкової ліквідності банків шляхом продажу їм сертифікатів НБУ доцільно підвищити норму резервування залучених коштів за гривневими пасивами до рівня 7–10 %. Крім обмеження вільних коштів банків для валютних операцій та зниження платоспроможного попиту на валюту з їх боку, це дозволить зменшити процентні витрати держави за депозитними сертифікатами НБУ;

- *відновлення практики застосування різних норм обов'язкового резервування залучених коштів для різних валют, шляхом застосування підвищених норм резервування залучених коштів для будь-якої іноземної валюти на рівні від 15 %.* Цей захід стимулюватиме банки до залучення на поточні та строкові депозити переважно коштів у національній валюті і має збільшити пропозицію готівкової та безготівкової валюти на ринку з боку юридичних і фізичних осіб;

- *накопичення міжнародних резервів до прогнозованого НБУ на кінець поточного року їх обсягу в 17,5 млрд. дол. США,* та реалізація політики їх раціонального використання, здійснення операцій переважно купівлі валюти на безготівковому ринку. Досягнення цього параметра має мінімізувати підвищений попит на валютному ринку і стимулювати зовнішніх та внутрішніх інвесторів, суб'єктів господарювання й населення до більш активних заощаджень та інвестицій у національній валюті;

- *поступове скасування адміністративних заходів, запроваджених у терміновому порядку для стримування тиску на гривню, у першу чергу – скасування двовідсоткового збору до Пенсійного фонду з фізичних осіб – покупців валюти, що має стати додатковим чинником повернення довіри до гривні та стабілізації її курсу;*

- утримання грошової емісії в межах параметрів, встановлених державним бюджетом, а також залучення довгострокових кредитів і прямих іноземних інвестицій, спрямованих на оздоровлення економіки, відновлення економічного зростання.

Впровадження описаних вище заходів має попередити розгортання ризиків банківській системі України у 2017 році та сприяти її посткризовому відновленню.

Відділ фінансової безпеки

(Д.М. Гладких)